

УДК 378.091.12:005.336.5-056.2/3

DOI: 10.12958/2227-2844-2022-1(349)-2-202-211

Кулешова Вікторія Володимирівна,

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри освітніх технологій та охорони праці навчально-наукового професійно-педагогічного інституту Української інженерно-педагогічної академії, м. Бахмут, Україна.

vika12rada@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-3559-6388>

Мальована Вікторія Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри освітніх технологій та охорони праці навчально-наукового професійно-педагогічного інституту Української інженерно-педагогічної академії, м. Бахмут, Україна.

malovana@uipa.edu.ua

<https://orcid.org/0000-0002-3134-504X>

Самойлова Ірина Володимирівна,

кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри корекційної освіти та спеціальної психології КЗ «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, м. Харків, Україна.

irin71samoylova@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1933-525X>

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА АСИСТЕНТА ВЧИТЕЛЯ ДО РОБОТИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ

На сьогодні перед закладом вищої освіти головною метою є підготовка висококваліфікованих фахівців, які повинні мати науковий кругозір і вміти орієнтуватися в теоретичних та прикладних питаннях інклюзивної освіти, здатних до професійного самовдосконалення та мобільності в сучасних умовах розвитку суспільства, бути творчою особистістю, відповідальною, здатною до самореалізації й адаптації в нових умовах тому державою визнається провідна роль асистента вчителя у досягненні цілей системи освіти, а отже, висуваються нові вимоги до особистості сучасного педагога, його професійної компетентності, що особливо актуально в контексті розвитку окремого напрямку освіти – інклюзивної освіти.

Розбудова інклюзивної освітньої системи потребує розвиток професійної компетентності у підготовки фахівців психолого-педагогічного профілю, які приймають активну участь в організації

освітнього простору і забезпеченні ефективного функціонування інклюзивного освітнього середовища на основі формування професійної здатності виконувати функції асистента вчителя, тьютора й визначати індивідуальну освітню траєкторію дитини з особливими освітніми потребами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що проблема організації та впливу інклюзивного освітнього середовища на процес навчання дітей з особливими освітніми потребами, висвітлюється в наукових працях вітчизняних вчених, а саме: С. Дерябо, Є. Клімов, В. Лебедев, В. Орлов, В. Панов, В. Рубцов, Н. Селіванова, В. Слободчиков, С. Тарасов, В. Ясвін та ін. (створення різних концептуально-структурних моделей освітнього середовища); А. Колупаєва, Г. Нікуліна, Л. Сердюк, П. Таланчук та ін. (наукове обґрунтування концептуальних засад навчання осіб з особливими освітніми потребами в інклюзивному освітньому середовищі); Н. Борисова, Е. Данілавічюте, А. Колупасва, Н. Компанець, С. Литовченко, М. Малофеев, Л. Шипіцина та ін. (дослідження проблем взаємодії фахівців психолого-педагогічного профілю в межах інклюзивного освітнього середовища).

Мета статті: теоретично обґрунтувати особливості професійної підготовки здобувачів освіти до фахової діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Нині в Україні відбувається зміщення акцентів соціальної політики держави стосовно інвалідів у бік формування суспільної свідомості щодо сприйняття їх як рівних членів суспільства та необхідності створення для цих громадян умов для повноцінного життя, у тому числі здобуття освіти (Зярянюк, 2015).

Як свідчить практика запровадження інклюзії в Україні, саме вчителі є ключовою ланкою в навчально-виховному процесі, а рівень їхньої готовності до професійної діяльності в умовах інклюзії повинен відповідати сучасним вимогам суспільства.

А. Колупаєва розглядає готовність до педагогічної діяльності як результат позитивного ставлення до професії, що визначається системою мотивів до цієї діяльності. Про сформованість готовності до професійної діяльності свідчать такі ознаки: позитивне ставлення до педагогічної діяльності; професійно-педагогічна спрямованість особистості; наявність психолого-педагогічних здібностей; система психолого-педагогічних знань, умінь і навичок; моральні риси особистості; самостійність і творчість у розв'язанні професійних завдань (Колупаєва, 2015).

Розглянемо зміст головних понять з досліджуваної проблеми у науковій та спеціально-педагогічній літературі.

Інклюзивна освіта – це спільне навчання та виховання дітей з обмеженими можливостями здоров'я та дітей, які не мають таких обмежень (Колупаєва, 2014).

Інклюзивне навчання – це гнучка, індивідуалізована система навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку в умовах масової загальноосвітньої школи за місцем проживання. Навчання, якщо це необхідно, відбувається за індивідуальним навчальним планом, забезпечується медико-соціальним та психолого-педагогічним супроводом.

Інклюзивна освіта представляє собою спеціально організований освітній процес, який забезпечує дитині з особливими потребами навчання в середовищі однолітків в загальноосвітньому навчальному закладі за стандартними програмами з урахуванням його особливих освітніх потреб. Головним завданням інклюзивної освіти дітей з обмеженими можливостями є отримання освітнього і соціального досвіду разом з однолітками.

З англійської *inclusion*; французької *inclusif*; латинської мови *include* – поняття інклюзії визначається як процес активного включення в суспільні стосунки всіх громадян, незалежно від їхніх фізичних, інтелектуальних, культурних, мовних, національних та інших особливостей (Бондарь & Синьова, 2011).

Інклюзивна освіта базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання. Інклюзивну освіту, як систему освітніх послуг, має забезпечувати інклюзивна школа. Це такий заклад освіти, який адаптує навчальні програми та плани, фізичне середовище, методи та форми навчання, використовує наявні в громаді ресурси, залучає батьків, фахівців для надання спеціальних послуг відповідно до потреб конкретної дитини, забезпечує сприятливий клімат в освітньому середовищі.

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання (Кавун & Ворон, 2007), що передбачає навчання дитини з особливими освітніми потребами в умовах закладу загальної середньої освіти.

В інклюзивному навчанні використовується низка педагогічних технологій, що враховують індивідуальні особливості учнів. Майбутні фахівці повинні вміти на високому професійному рівні проводити комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини та забезпечувати системне супроводження дітей з особливими освітніми потребами.

На думку українських науковців, таких як А. Колупаєва, П. Таланчук О. Таранченко та ін., визначають що інклюзивна форма навчання передбачає реалізацію в шкільній системі гнучких механізмів залучення дітей з особливими потребами і стратегій взаємодії з ними як інших дітей, так і педагогів.

У підготовці майбутніх педагогів, а також асистента вчителя, основними принципами інклюзивного освітнього середовища є:

- принцип дотримання рівних прав на здобуття освіти;

- принцип толерантного ставлення до кожної дитини, визнання її цінності, незалежно від особливостей чи відмінностей, недопущення дискримінації;

- принцип верховенства інтересів дитини;

- принцип раннього втручання;

- принцип особистісно зорієнтованого освітнього процесу;

- принцип надання підтримки та супроводу у процесі навчання;

- принцип права батьків на вибір закладу освіти та участь у процесі навчання;

- принцип фахової співпраці та соціальної взаємодії.

У більшості випадків дітям просто необхідне доступне викладання, що потребує використання різних методів, які відповідають індивідуальним вимогам, здібностям та особливостям розвитку (Ілляшенко, 2009). Увага зосереджується на соціалізації дітей цієї категорії та якості навчання. Діти з особливими потребами стають частиною нашого життя, вони включаються в загальноосвітні школи, оточення, спільноти. До них ставляться як до рівних і як таких, що заслуговують на повагу і сприйняття їх такими, як вони є.

У світовій практиці існує чимало прикладів успішного функціонування інклюзивних шкіл. Однак, досі немає єдиного усталеного алгоритму, як саме можна зробити всі школи інклюзивними.

Інклюзія була успішною, потрібно працювати над створенням відповідного освітнього клімату й сукупності практичних підходів (Колупаєва, 2010). Йдеться, насамперед, про:

- розвиток позитивного ставлення (до ідеї інклюзії; дітей з особливими освітніми потребами та можливостей їхнього розвитку і навчання тощо);

- політику і лідерство, спрямовані на надання підтримки (на рівні держави, органів освіти, громади, навчального закладу);

- процеси, що відбуваються у школах і класах, які ґрунтуються на практичній діяльності, підтвердженій результатами досліджень (використання перевірених технологій і методів);

- залучення громади (якнайширше використання її ресурсів та залучення до діяльності навчального закладу); залучення громади до діяльності шкіл надзвичайно важливе для досягнення успіху інклюзивною освітою;

- змістовну рефлексію (постійний моніторинг власної професійної діяльності);

- відповідне навчання й ресурси (прийняття як необхідність постійне фахове зростання; адекватне використання ресурсів на користь усіх дітей класу/закладу);

- гнучку навчальну програму і викладання (застосування адаптацій та модифікацій; диференційоване викладання).

Аналіз законодавчих та нормативно-правових документів засвідчив, що політика сучасної України щодо дітей з порушеннями психофізичного розвитку як міноритарної групи, що потребує реабілітації та інтеграції, характеризується максимальним залученням держави до системного вирішення проблем, однак механізми реалізації цього процесу нині активно відпрацьовуються.

У своїх дослідженнях І. Іванова, Л. Борщевська, Л. Зіброва відмічають, що хоча сім'я є основним середовищем розвитку і формування особистості дитини, але це не означає, що воно не єдине, дитина з особливими освітніми потребами потребує також спілкування з іншими членами суспільства, тому вона не повинна бути тільки лише серед домашнього оточення.

У наукових дослідженнях Н. Макаренко, Л. Никонова, І. Єрмакової зазначають не лише особливості інклюзивної освіти, а також наведено приклади застосування її в закладах дошкільної освіти, загальноосвітніх школах, закладах вищої освіти.

Організацію навчального та корекційно-виховного процесу в інклюзивному класі забезпечують два педагогічних працівника: вчитель та асистент вчителя. Основне завдання асистента вчителя – допомога вчителю в забезпеченні особистісно зорієнтованого, індивідуального підходу в освітньому процесі, зокрема у створенні індивідуальної програми розвитку для дитини з особливими освітніми потребами.

Вчені наголошують, що процес підготовки майбутнього асистента вчителя до формування його систематизованої сукупності знань, умінь і навичок, тісно поєднаний з розвитком професійної компетентності. Педагогу, який здійснює власну професійну діяльність в умовах інклюзивної освіти, відводиться важлива роль, тому що він не просто має здійснювати на високому рівні освітній процес, формувати у дитини з особливими освітніми потребами комплекс необхідних компетентностей, а й надавати допомогу у соціальній адаптації, встановленні контактів із навколишнім світом, оточуючими людьми.

На підставі дослідження визначено склад ключових компетентностей, як необхідних у процесі підготовки майбутнього асистента вчителя: професійна педагогічна компетентність, соціально-громадянська, загально-культурна, мовно-комунікативна, психологічно-фасилітативна, підприємницька та інформаційно-цифрова компетентність.

Розглянемо більш детально, а саме:

– професійно-педагогічна компетентність – обізнаність із новітніми науково обґрунтованими діагностичними технологіями розвитку та навчання дітей з особливими освітніми потребами, уміння застосовувати технології комплексної оцінки розвитку дитини; уміння ідентифікувати потреби її сильні та слабкі сторони; визначення індивідуальних додаткових послуг, необхідних для її освітньої інклюзії;

здатність до ефективної командної роботи; сприяння академічному, соціальному і емоційному розвитку учнів з особливими освітніми потребами;

– соціально-громадянська компетентність: знання сутності інклюзивного навчання; усвідомлення його значущості в розбудові освітньої системи на демократичних засадах; уміння визначати проблемні питання у соціокультурній, професійній сферах життєдіяльності людини та віднаходити шляхи їх вирішення, навички ефективної та конструктивної участі в реформуванні системи національної освіти;

– загальнокультурна компетентність – усвідомлення та визнання соціокультурного розмаїття; власної національної ідентичності як підґрунтя для розбудови системи національної освіти;

– мовно-комунікативна компетентність – володіння системними знаннями про норми і типи педагогічного спілкування у процесі організації колективної та індивідуальної діяльності, уміння вислуховувати, відстоювати власну позицію використовуючи різні прийоми розміркувань та аргументації, розвиненість культури професійного спілкування здатність досягати педагогічних результатів засобами продуктивної комунікативної взаємодії; володіння ефективними вербальними і невербальними засобами комунікації, уміння реагувати на різноманітні комунікативні потреби учнів, батьків та інших фахівців;

– психологічно-фасилітативна компетентність – здатність до емпатії, володіння навичками ефективної взаємодії із фахівцями та сім'єю дитини з особливими освітніми потребами, здатність до виконання лідерських та фасилітативних функцій;

– підприємницька компетентність – здатність трансформувати та реалізовувати психолого-педагогічні новації у сфері освіти дітей з особливими освітніми потребами;

– інформаційно-цифрова компетентність – знання та вміння використовувати сучасні інформаційні технології корекційно-розвивального спрямування, здатність орієнтуватися в інформаційному просторі, отримувати інформацію та оперувати нею відповідно до власних потреб і вимог сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства.

Отже актуальність підготовки майбутнього асистента вчителя до роботи з дітьми з особливими потребами не викликає жодних сумнівів. Сучасний педагог повинен мати високий рівень фахової, методичної й психологічної готовності виконувати розширений спектр професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти.

Таким чином, проведений огляд наукових досліджень дозволяє стверджувати, що, незважаючи на наявність значного наукового матеріалу в цій галузі, актуальною залишається проблема розроблення і теоретичного обґрунтування методологічних засад підготовки учителів

початкової школи до роботи з дітьми в умовах інклюзивної освіти, що є перспективним напрямом нашого дослідження і потребує подальшого вивчення та впровадження в системі вищої педагогічної освіти.

Список використаної літератури

1. Заярнюк О. В. Інклюзивна освіта в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту: зб. наук. пр.* Одеса, 2015. Вип. 11. С. 190–193. **2. Дефектологічний** словник : навчальний посібник / за ред. В. І. Бондаря, В. М. Синьова. К. : «МП Леся», 2011. 528 с. **3. Кавун Ю.,** Ворон М. Інклюзивна освіта. *Дефектолог.* 2007. № 5. С. 4–11. **4. Ілляшенко Т.** Інтеграція дітей з освітніми потребами у загально-освітньому навчальному закладі. *Психолог.* 2009. № 10. С. 14–18. **5. Колупаєва А.,** Савчук Л. Діти з особливими освітніми потребами та організація їх навчання : наук.-метод. посіб. Вид. доповн. та перероб. К. : Видавнича група «АТОПОЛ», 2011. 274 с. **6. Колупаєва А.,** Таранченко О. Освітньо-професійна програма підвищення кваліфікації працівників інклюзивно-ресурсних центрів. *Особлива дитина: навчання і виховання.* 2019. №1. С. 20–29. **7. Засенко В.,** Колупаєва А. Діти з особливими потребами: пріоритетні напрями державної політики України в галузі освіти, соціального захисту й охорони здоров'я. *Особлива дитина: навчання і виховання.* 2014. № 3. С. 20–29.

References

1. Zaiarniuk, O. V. (2015). Inkluzivna osvita v Ukraini: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia [Inclusive education in Ukraine: problems and ways to solve them]. *Nauk. visn. Mizhnar. humanit. un-tu – Scientific Bulletin of the International Humanities University, 11*, 190-193. Odesa [in Ukrainian]. **2. Bondar, V. I., & Synov, V. M.** (2011). Defektolohichnyi slovnyk [Defectological dictionary]. K.: «MP Lesia» [in Ukrainian]. **3. Kavun, Yu., & Voron, M.** (2007). Inkluzivna osvita [Inclusive education]. *Defektoloh – Defectologist, 5*, 4-11 [in Ukrainian]. **4. Illiashenko, T.** (2009). Intehratsiia ditei z osvithnimy potrebamy u zahalno-osvitnomu navchalnomu zakladi [Integration of children with educational needs in a general educational institution]. *Psykholog – Psychologist, 10*, 14-18 [in Ukrainian]. **5. Kolupaieva, A. A., & Savchuk, L. O.** (2011). Dity z osoblyvymy osvithnimy potrebamy ta orhanizatsiia yikh navchannia [Children with special educational needs and organization of their education]. Vyd. dopov. ta pererob. K.: Vydavnycha hrupa «ATOPOL» [in Ukrainian]. **6. Kolupaeva, A., & Taranchenko, O.** (2019). Educational and professional training program for employees of inclusive resource centers [Children with special needs: priority directions of the state policy of Ukraine in the field of education, social protection and health care]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia – Special child: education and upbringing, 1*, 18-26 [in Ukrainian]. **7. Zasenka, V., & Kolupaieva, A.** (2014). Dity z osoblyvymy potrebamy: priorytetni napriamy derzhavnoi polityky Ukrainy v haluzi osvity, sotsialnoho

zakhystu y okhorony zdorovia [Children with special needs: priority directions of the state policy of Ukraine in the field of education, social protection and health care]. *Osoblyva dytyna: navchannia i vykhovannia – Special child: education and upbringing*, 3, 20-29 [in Ukrainian].

Кулешова В. В., Мальована В. В., Самойлова І. В. Професійна підготовка асистента вчителя до роботи в умовах інклюзивної освіти

Стаття присвячена проблемі професійної підготовки майбутніх асистента вчителя з до роботи в умовах інклюзивної освіти. Нами встановлено роль професійної діяльності асистента вчителя в умовах інклюзивної освіти. Проведено аналіз наукових поглядів на визначення феномену готовності асистента вчителя до професійної діяльності, та впливу інклюзивного освітнього середовища на процес навчання дітей з особливими освітніми потребами. З'ясовано, що сформованість готовності до професійної діяльності свідчать такі ознаки: позитивне ставлення до педагогічної діяльності; професійно-педагогічна спрямованість особистості; наявність психолого-педагогічних здібностей; система психолого-педагогічних знань, умінь і навичок; моральні риси особистості; самостійність і творчість у розв'язанні професійних завдань. У статті нами зазначено, що майбутній педагог, який здійснює власну професійну діяльність в умовах інклюзивної освіти, відводиться важлива роль, тому що він не просто має здійснювати на високому рівні освітній процес, формувати у дитини з особливими освітніми потребами комплекс необхідних компетентностей, а й надавати допомогу у соціальній адаптації, встановленні контактів із навколишнім світом, оточуючими людьми. Визначено сутність поняття та структуру готовності асистента вчителя до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти. Зазначається, що професійна підготовка майбутнього асистента вчителя роботи з дітьми з особливими потребами є надзвичайно актуальною проблемою в умовах сьогодення. Визначено сутність поняття та структуру готовності вчителів до професійної діяльності в умовах інклюзії. Доведено, що сукупність професійної педагогічної соціально-громадянської, загально-культурної, мовно-комунікативної, психологічно-фасилітативної, підприємницької та інформаційно-цифрової компетентності дає змогу здійснювати на високому рівні педагогічну діяльність у сфері інклюзивної освіти й усвідомлювати самого себе в професії.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, діти з особливими освітніми потребами, професійні компетентності.

Кулешова В. В., Малеваная В. В., Самойлова І. В. Профессиональная подготовка ассистента учителя к работе в условиях инклюзивного образования

Статья посвящена проблеме профессиональной подготовки будущих ассистента учителя к работе в условиях инклюзивного

образования. Нами установлена роль профессиональной деятельности учителя ассистента в условиях инклюзивного образования. Проведен анализ научных взглядов на определение феномена готовности ассистента учителя к профессиональной деятельности и влияния инклюзивной образовательной среды на процесс обучения детей с особыми образовательными потребностями. Установлено, что сформированность готовности к профессиональной деятельности свидетельствуют следующие признаки: положительное отношение к педагогической деятельности; профессионально-педагогическая направленность личности; наличие психолого-педагогических способностей; система психолого-педагогических знаний, умений и навыков; нравственные черты личности; самостоятельность и творчество в решении профессиональных задач. В статье нами отмечено, что будущий педагог, осуществляющий собственную профессиональную деятельность в условиях инклюзивного образования, отводится немаловажная роль, потому что он не просто должен осуществлять на высоком уровне образовательный процесс, формировать у ребенка с особыми образовательными потребностями комплекс необходимых компетентностей, но и предоставлять помощь в социальной адаптации, установлении контактов с окружающим миром, окружающими людьми. Определены сущность понятия и структура готовности ассистента учителя к профессиональной деятельности в условиях инклюзивного образования. Отмечается, что профессиональная подготовка будущего ассистента учителя работы с детьми с особыми потребностями является актуальной проблемой в условиях настоящего. Определены сущность понятия и структура готовности учителей к профессиональной деятельности в условиях инклюзии. Доказано, что совокупность профессиональной педагогической социально-гражданской, общекультурной, языково-коммуникативной, психологически-фасилитативной, предпринимательской и информационно-цифровой компетентности позволяет осуществлять на высоком уровне педагогическую деятельность в сфере инклюзивного образования и осознавать себя в профессии.

Ключевые слова: инклюзия, инклюзивное образование, дети с особыми образовательными потребностями, профессиональные компетентности.

Kuleshova V., Malovana V., Samoiloa I. Professional Training of a Teacher Assistant to Work in an Inclusive Education

The article is devoted to the problem of professional training of future teacher assistants to work in an inclusive education. We have established the role of the professional activity of a teacher's assistant in the conditions of inclusive education. An analysis of scientific views on determining the phenomenon of readiness of a teacher's assistant for professional activities, and the impact of an inclusive educational environment on the learning

process of children with special educational needs. It was found that the formation of readiness for professional activity is evidenced by the following signs: a positive attitude to teaching; professional and pedagogical orientation of the individual; availability of psychological and pedagogical abilities; system of psychological and pedagogical knowledge, skills and abilities; moral personality traits; independence and creativity in solving professional problems. In the article we noted that the future teacher, who carries out his own professional activity in an inclusive education, plays an important role, because he must not only carry out a high level of educational process, form a child with special educational needs a set of necessary competencies, but also provide assistance in social adaptation, establishing contacts with the outside world, people around. The essence of the concept and the structure of the teacher's assistant's readiness for professional activity in the conditions of inclusive education are determined. It is noted that the professional training of the future assistant teacher of work with children with special needs is an extremely important issue in today's conditions. The essence of the concept and the structure of teachers' readiness for professional activity in the conditions of inclusion are determined.

It is proved that the combination of professional pedagogical socio-civic, general cultural, language-communicative, psychological-facilitative, entrepreneurial and information-digital competence allows to carry out high-level pedagogical activity in the field of inclusive education and self-awareness in the profession.

Key words: inclusion, inclusive education, children with special educational needs, professional competencies.

Стаття надійшла до редакції 28.01.2022 р.

Прийнято до друку 28.02.2022 р.

Рецензент – д. п. н., проф. Проскурняк О. І.